

כ"ח.א.י.מ

לחקר הלשון העברית ולשונות סמוכות

[העברית ואחיותיה]

עורכת

יהודית הנשקה

יג

תשע"ז-תשע"ח

מכון בן-צבי לחקר
קהילות ישראל במזרח

החוג ללשון העברית
אוניברסיטת חיפה

כרך זה יוצא לאור באדיבותם של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת חיפה
ושל משרד החינוך – המזכירות הפדגוגית, המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח
ובסיוע הקתדרה לחקר מורשת יהדות מצרים ע"ש יוסף ורשלין ברדה

המערכת:

מאיר בר-אשר

תמר צבי

דלית אסולין

עריכת לשון: סמדר כהן

הפקה: יהודית לובנשטיין-ויצטום

סדר ועימוד: יהודית שטרנברג

דפוס: גאלה קדם דפוס, א. ת. קדימה-צורן

ISSN 1565-1967

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת חיפה ולמכון בן-צבי
להזמנות: יד יצחק בן-צבי, ת"ד 7660, ירושלים 9107601
טל: 02-5398833; bookstore@ybz.org.il

תוכן העניינים

לשונות היהודים

משה בר-אשר

- 9 העברית כלשון חיה בתוך לשונות היהודים
יוסף תדגי

- תרגומי המקרא לערבית יהודית של המערב:
בין נוסח לשון לימודים לר' רפאל בירדוגו ובין תרגומו של
27 שמואל מלכא למקרא
יהודית הנשקה

- 58 מגע בין לשונות: ערבית-יהודית, צרפתית ועברית

נורמה וחברה

מיכאל ריז'יק

- 85 לשון המקרא לחוד לשון חכמים לחודן
חיים א' כהן

- שאלות נורמה בדקדוק סידור התפילה האשכנזי:
117 ממהדורה למהדורה וממגזר למגזר

- אילן אלדר
131 נורמה ותקן בתחיות הלשון באירופה ובארץ ישראל

- אורי מור
"אני חלשה בדקדוק, אבל אני מבינה בטיבו של לחם":
151 היערכות מגדרית ומעמדית בשיח התקן העברי

- אליצור בר-אשר סיגל
מחקר פילולוגי עם אילוצים סוציו-בלשניים:
176 עיונים מתודולוגיים בשחזורן של שפות עתיקות

* * *

- חיים סבתו
200 רובדי לשון

- [5] תקצירים באנגלית

מחקר פילולוגי עם אילוצים סוציו-בלשניים עיונים מתודולוגיים בשחזורן של שפות עתיקות

אליצור בר-אשר סיגל

הנחות המוצא של המחקר הפילולוגי: הערות היסטוריות

כאשר חוקרים בני המאה התשע-עשרה ביקשו להכתיר את הפילולוגיה ככתר המדעיות, הם בחרו פעמים רבות בגאולוגיה¹ כאב הטיפוס הפרדיגמטי למחקר היסטורי שהוא מדעי.² הגאולוגיה מערערת את היסודות של המוצק מחד גיסא, אך נשענת היא במחקרה על היציב לאורך זמן מאידך גיסא: מה שנתפס בעינינו כהר אחיד, מתגלה בעזרת המחקר הגאולוגי כשכבות-שכבות מתקופות שונות, שכל אחת לעצמה היא שכבה דקה שנוצרה מסחף. ברם, באופן מהותי מושא המחקר, ההר עצמו, מוצק, קפוא הוא בזמן. על הגאולוגית, מוטל אפוא למצוא את הכלים להגיע למצב העניינים שקפא בזמן ולאתר את התמונה היציבה באותה התקופה, תמונה שהייתה גלויה עד שנערמו עליה שכבות אחרות מתקופות מאוחרות לה.

כך הפילולוגיה הקלסית, מן המאה התשע-עשרה, שעסקה בכלשנות משווה ושרבים

- * המאמר הזה הוצג כהרצאה בכנס "לשון, חברה ונורמה" בכסלו תשע"ז באוניברסיטת חיפה. אני מודה לקהל על ההערות המועילות. כמו כן אני מבקש להודות לנורה בונה, לאבי משה בר-אשר, לאורי מור, למיכל בר-אשר סיגל ולמיכאל ריז'יק שקראו גרסאות קודמות של המאמר והגיבו עליהן, וכן לקוראים המעריכים על הערות מועילות במיוחד. לפירוט ביבליוגרפי בנוגע לכתבי היד שאני מפנה אליהם בציטוטים מהתלמוד הבבלי ראו סוקולוף, 2002, עמ' 55-60.
- 1 ראו קריסטי, 1983 וקוארנר, 1995 בנוגע לפרדיגמות המדעיות שעל פיהן ביקשו חוקרי לשון במאה התשע-עשרה והעשרים לעצב את חקר השפה. הפרדיגמה הגאולוגית בהקשר של הבלשנות ההיסטורית רווחה כבר בימיו של פרדריק שלגל (כך, למשל, אפשר למצוא בסדרת ההרצאות שלו שתורגמה לאנגלית: שלגל, 1855, עמ' 388) ויש לה עדים עד לראשית המאה העשרים (למשל בקורס של פרדיננד דה-סוסיר; ראו למשל דה-סוסיר, 2005, עמ' 317).
- 2 מעניין לציין שיש דיון רב שנים בנוגע למעמד הגאולוגיה כתחום מדעי, ובשאלה מה מצדיק את היותו כזה. לדיון מהעת האחרונה ראו למשל קלילנדר, 2001, 2011.

מהקהילה המדעית הזאת ראו בגאולוגיה אב הטיפוס המדעי שלהם, התפתחה בסביבה הגרמנית הרומנטית שחתרה להקים לתחייה את העבר הקלסי המפואר והמושלם: עבר שבו בני האדם והאידיאל שעל פיו אמורים לחיות חיו בהרמוניה, והשפה והחברה חיו כאורגניזמים בריאים המשולבים זה בזה.³ באותו האופן גם הפילולוגיה במובן הרחב של המושג ראתה את עצמה, ובכחינות רבות עדיין רואה את עצמה, מתיימרת לפתח את הכלים המדעיים להנגיש לחוקרים, שהשפה הכתובה היא מושא מחקרם, את העולם המקורי שבו הטקסטים נתהוו. בעזרת פיתוח של כלים היסטוריים בלשניים ופילולוגיים מבקשים החוקרים לזהות, למשל, מה היה הנוסח של הטקסט המקורי, או מה הייתה שפת היצירה של מחבריו. ההנחה של הפילולוג היא שהיה עולם יציב, ושאותו אמורים לחשוף ולגלות, כאותה שכבת אדמה עתיקת יומין שצריך לחפור לעיתים מלמעלה ולעיתים מהצד כדי להגיע אליה.

בסופו של התהליך אמור הפילולוג, בין השאר, להפיק את המהדורה "המדעית", זו המספקת כלים מדעיים לזהות את הטקסט כפי שיצא מידי מחבריו. כפועל יוצא, הוא יוצר את הטקסט שממנו אמורים לגזור את הדקדוק של השפה שבה השתמשו מחבריו. באופן דומה, הבלשנים המסורתיים המשווים, מבית מדרשו של פרנץ בופ, חתרו לזהות את השפה המקורית, האם הקדומה לכל תולדותיה.⁴ הפרוטו-שפה, כך הם האמינו, מגלמת את האורגניזם של השפה בטהרתו, בטרם התנוון בפי דובריו. השפה המקורית, על פי המודל הזה, הייתה שקופה מבחינה סמנטית וסדירה, בלא חריגות, מן ההיבט המורפולוגי. הזיקה בין השאיפה למציאת הטקסט המקורי (*Urtex*) והחתירה לגילוי השפה המקורית (*Ursprache*) גדולה. מעבר לכך ששתיהן פרי של כמיהה רומנטית לשוב אל המקור האותנטי, אפשר להראות שהמתודות לזיהוי של המקור קרובות מאוד זו לזו.⁵ זאת חרף העובדה שהפרויקטים הללו שונים זה מזה

3 דוגמה מובהקת לזה אפשר למצוא אצל אוגוסט שלייכר (2-1861), שהפך להיות אב טיפוס לכל מחקר בלשני משווה. בהקדמה לחיבור הזה הוא מדבר על שפה כאורגניזם, ולפיכך לשיטתו יש לשפה תקופת שיא שבה היא מגיעה לצורתה הבוגרת המושלמת, ומאותו הרגע מתחילה היא לדעוך עד לכדי מוות. התפיסה האורגנית של השפה והעצמאות של השפה האונטולוגית שלה מדובריה מנוסחות בצורה ברורה אצל שלייכר (1863), שם הוא משווה בין הנחות המוצא של הבלשנות המשווה לבין תורת האבולוציה הדרוויניאנית (כפי שהוא הבין אותה).

4 להצגה של החידוש המתודולוגי של פרנץ בופ וההקשר האינטלקטואלי של העבודה שלו, ראו דיוויס ולפשי, 2016, עמ' 129-136.

5 בהקשר של המהדורות המדעיות עלינו להזכיר את קרל לכמן שאפשר לראותו במידה רבה אבי הגישה של המהדורה המדעית כחותרת לשחזור הטקסט המקורי. למחקר העוסק בלכמן בהקשר הרחב יותר של המחקר הפילולוגי בן התקופה, ראו טימפנארו ומוסט (2005), ובמיוחד הפרק השמיני (עמ' 119-138) העוסק בהשוואה שבין ביקורת הטקסט ובין הבלשנות ובהתבוננות בממשקים בין התחומים הללו. בהקשר הזה ראו גם קורטיס (1858, 1862), שטען במפורש לקשר בין המתודה לזיהוי הטקסט המקורי והמתודה לזיהוי השפה המקורית. לעיון בהקשר התרבותי שבו המתודות הללו התפתחו בגרמניה ראו בנס, 2008.

באופיים, שכן על פי גישת התקופה, הטקסטים המקוריים הם פרי יצירה אנושית, והשפה, לעומת זאת, היא אורגניזם עצמאי.⁶

לצד החתירה לזיהוי שפות המקור ולאור האמונה כי ביכולתם של הבלשנים לזהות מתוך הטקסטים את השפה המקורית התפתחה בהקשרים תרבותיים שונים כמיהה לזהות שפות מקוריות מקומיות, כלומר לשחזר את השפה שהייתה בשימוש בזמן ובמקום מסוימים. המוקד היה כמובן בעיסוק הפילולוגי בלשון הגרמנית, אך בדומה לרוח הלאומית הגרמנית השימוש במתודה הזאת רווח בכל העולם המדעי. בהקשר של העברית הִחְלוּ להישאל, ועדיין נשאלות, שאלות ספציפיות: מה הייתה העברית המקורית?⁷ מה דיברו בתקופת המקרא בחלקה הצפוני של ארץ ישראל ומה במרכזה?⁸ מהי העברית המוקדמת ומהי המאוחרת במקרא?⁹ וכמובן השאלה הקלסית שהתנצחו בה אסכולות שונות עד שיצאה בת קול בבתי מדרש מסוימים: האם דוברת העברית של המשנה? ואיזו שפה היא מייצגת?¹⁰

קשה להתעלם גם מהקשר בין הרצון המדעי לשחזר מה הייתה שפת המקור, ובין האמונה שיש משהו "נכון" בשפת המקור. אמונה זו באה לידי ביטוי גם בגישה הנורמטיבית השלטת בנוגע לשפה העברית המדוברת היום, הקובעת שהשפה התקינה צריכה להיות זהה בדקדוק ללשון המקרא או ללשון חז"ל הנתפסות כ"שפות המופת". כהמשך לאותה רוח רומנטית אפשר לראות שלעיתים קרובות שיקולי התקינות אינם תלויים רק במה שתועד בטקסטים הקלסיים אלא גם ב"מה שההיגיון מחייב", או במה שנכון ל"רוח העברית".¹¹ זהו חלק מהרעיון ששפת המקור הייתה טהורה מסתירות לוגיות ושקופה מבחינה סמנטית.¹²

במאמר הזה אני מבקש להראות את הקשיים שביומרות הללו ואת הבעיות הטמונות בהנחה שהייתה מערכת סדירה ומוצקה שאפשר לחשוף. לשם כך אתמקד בחקר

- 6 ראו על כך במפורש אצל שליכר, 1874, עמ' 119-120.
- 7 אחד הראשונים שיישמו את המתודה של הבלשנות המשווה על השפות השמיות בכלל ועל העברית בפרט היה אולסהאוזן, 1861.
- 8 ראו לדוגמה רנדסבורג, 2012.
- 9 בהקשר הזה ראוי כמובן לציין את הורביץ, תשל"ב. ראו להלן הערה 36 בעניין הביקורת על המתודה של הורביץ.
- 10 לסיכום תולדות המחקר בעניין זה ראו בר-אשר, תשנ"ב.
- 11 אורי מור הזכיר בצדק שראוי לציין כאן את מטרותיה של האקדמיה ללשון העברית, להתאים ל"טבע הלשון העברית", כפי שהן מפורטות בתקנון האקדמיה: "לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה בכל תחומי העיון והמעשה".
- 12 כך נפוץ למשל אצל בנדרודי ושי, תשל"ד. ראו לדוגמה את הדיון בביטוי "אין יותר" בעמ' 194, או בפסול שבביטוי "כלי מיתרים" בעמ' 200. ראו אבינרי, תשכ"ה, עמ' 161, בנוגע לשינוי המין של הכינוי הרומז בביטוי ההרדי "זה לזו". בעניין זה ראו גם בר-אשר סיגל, 2015, עמ' 253.

העברית והארמית. אציג תחילה את הפרדיגמה המדעית המקובלת שהציע יחזקאל קוטשר בתחומים הללו. לאחר מכן אציג את האתגרים שמציבים הממצאים של המחקר הסוציו-בלשני למטרות של המחקר הפילולוגי-בלשני. כפי שאבהיר בחלק האחרון של המאמר, מטרת המאמר איננה לבטל את החתירה המדעית לשחזור ההיסטורי, אלא לשרטט את גבולות האפשר במחקר מן הסוג הזה.

המתודה של יחזקאל קוטשר לזיהוי השפה המקורית

ההנחה האידיאלית שעמדה ביסוד הפרויקט הפילולוגי במשמעו הרחב, כלומר ההנחה בדבר קיומו של מצב ראשוני אידיאלי או לפחות יציב, דורשת מהבלשן להביט בטקסט ולפתח מתודה שתאפשר לו לקבוע את זהות השפה המקורית שבה הוא נכתב. בהקשר של העברית, כאשר שאיפות לאומיות דרשו זאת, הייתה יומרה שאפתנית הרבה יותר: לזהות מה הייתה השפה שחכמי התלמוד או לוחמי מרד בר-כוכבא דיברו בעת שפסקו את משנתם ביבנה, או בעת שניסחו את פקודותיהם הצבאיות; או לזהות את לשונם של אנשי הקהילות באותה התקופה שנסו לאחר מכן אל מערות המילוט שבנחלי מדבר יהודה.¹³

לא אגזים אם אומר שקו פרשת המים בתולדות חקר העברית והארמית בהקשר הזה היה סדרת מאמרים שכתב יחזקאל קוטשר. קוטשר קבע סדר יום חדש במחקר, הן באשר לשאלת המחקר הן באשר לשיטת המחקר.¹⁴ בעוד לפניו חוקרי לשון חז"ל כסגל או חוקרי הארמית הבבלית כאפשטיין התמקדו בתיאור המצאי הלשוני גרידא וראו את תפקידם כמתארים, קוטשר פָּמָה לפעולה מדעית, שבאה, כדרכו של הפילוסוף של המדעים קוהן,¹⁵ לענות על שאלה. בהקשר הזה השאלה שניצבה לפני המדען-הפילולוג-חוקר הלשון הייתה ונותרה: "מה נכלל בלשון חז"ל או בארמית הבבלית המקורית?"; כלומר בעוד לפניו עסקו בתיעוד המצוי בטקסטים בלי להכריע אילו צורות משקפות את הדקדוק האותנטי ובאלו הוכנסו שינויים במסירה, אצל קוטשר מוצאים הכרעות מן הסוג הזה, וצורות המתועדות בכתבי היד או בדפוסים נחשבות אצלו טעויות ששגו הסופרים והכניסו בחוסר תשומת לב או אף כאלה שהכניסו בכוונה, כאשר שאפו להתאים את המצוי לאידיאל שגוי.

לדעת קוטשר, המטרה המדעית של חוקר הלשון היא לנפות את השפה הניבטת מכתבי היד ומהדפוסים משיבושים שנפלו בה במהלך מסירתה. קוטשר טען שהמתודולוגיה

13 ראו מור, תשע"ו, עמ' 12-21; וייז, 2012, 2015; ובר-אשר סיגל, תשע"ו.

14 המתודה שקוטשר פיתח לראשונה בהקשר של הארמית הגלילית (קוטשר, תש"י-תשי"ב) ולאחר מכן גם בהקשר של הארמית הבבלית (קוטשר, תשכ"ב) ושל לשון חז"ל (קוטשר, תשכ"ג).

15 קוהן, 1962.

הבטוחה להצגה של דקרוק מהימן ללשון הדיאלקט העברי המכונה 'לשון חז"ל' או של הדיאלקטים של הארמית הגלילית והבבלית תלויה בראש ובראשונה בבחירה של כתבי היד המשובחים שימשו כאבות טקסט, ושתיאורם הפרטני הוא שיאפשר לקהילת החוקרים להתקרב לדקרוק האותנטי של דיאלקטים אלו. כלומר הפתרון לחיפוש אחר הצורות המקוריות אינו בכך שחדלים לתאר, אלא הוא נעוץ בבחירה של טקסטים מהימנים, ותיאורם הוא שמקרב את הפילולוג הבלשן לזיהוי המורפולוגיה והפונולוגיה המקוריות של לשון חז"ל, של הארמית הגלילית ושל הארמית הבבלית. הנחה נוספת שהייתה בכל הדיונים הללו, אף היא חשובה לא פחות, היא שיש זהות בין מקוריות לבין חיות בדיבור. דומני שאף הזיקה שנתפסה כמעט הכרחית בין מקוריות לבין חיות בדיבור היא תוצר של העובדה ששני המאפיינים הללו עונים לאידיאל הרומנטי של אותנטיות.

בעקבות הקביעות הללו השתנתה באופן חד המגמה בחקר ניבים אלו. בעוד מלומדים (בהם לוצאטו [1865], דלמן [1905], מרגוליס [1910], לויאס [1900], תר"ץ], שליזינגר [1928], סגל [1927], תרצ"ו] ואפשטיין [תשכ"א]) התיימרו להציג תמונה מקיפה של המצוי בקורפוסים הרלוונטיים ולשקף אפשרויות של דקדוקי החיבורים הללו על סמך המאגר המלא של המשנה, התוספתא, המקורות הארמיים מארץ ישראל והתלמוד הבבלי, הצורך בבדיקה קפדנית של כתבי היד גרר בעקבותיו מכשול טכני לשאיפה להקיף את הקורפוס המלא. בעקבות קוטשר אנחנו מוצאים עיסוק דקדוקי מצומצם יותר – שמוקדו תחומי ההגה והצורות בטקסטים מצומצמים התחומים היטב לכתב יד אחד או לקבוצה של כתבי יד. כמובן, זו גם תוצאה של מגמה כללית יותר בחקר הלשון, המבקשת להתמקד בפירוט רב בחומר מצומצם.

על פי זה, הבלשן הפילולוג של השפות השמיות הצפון-מערביות עומד לפני מגוון תמונות משובשות של הטקסט המקורי, ותפקידו לאתר מה היה בטקסט בשעה שנוצר: מה נכלל בו מצד הנוסח וגם מצד הלשון. תפקידו לפתח את הכלים להבחין בין מה שהוא אותנטי לבין מה שהוא משובש. במידה רבה המתודה שמצופה מהפילולוג, איש הלשון, לפתח היא כזאת המתמחית באפיון השיבושים הצפויים במהלך המסירה של הטקסט, ולפיכך הפילולוג הופך למומחה לאיתור השגיאות של המעתיקים. זו, למעשה, הייתה כבר המלאכה של הפילולוג חוקר הטקסט. בהקשר הזה זיהו סוגים של שגיאות נפוצות, כגון "קפיצה מחמת הדומות" – *homeoteleuton*, או קבעו דרך להכריע בין גרסאות שונות על פי עקרונות מנחים כ-*lectio difficilior* או *usus scribendi*, וכך לדחות את עדי הנוסח שנפלו בהם שגיאות. חוקרי השפה הוסיפו סוגים נוספים של שיבושים מכוונים או בלתי-מכוונים הנוגעים ללשון עצמה ולא רק לשיבושים הנובעים מהמדיום הכתוב של המסירה.

בדרך הזאת חוקר לשון חז"ל משער מתי תוקן הטקסט של המשנה על פי רעהו

המקראי, או מתי צורות דקדוקיות שבהן נעלמו תנועות סופיות בארמית הבבלית תוקנו על פי המקובל בארמית המקראית או בארמית של התרגום. גם המתודה הזאת היא למעשה שיקוף של עבודת הבלשן ההיסטורי, שכן אף הוא אחראי לזהות מהם המנגנונים הפסיכולוגיים (או הפיזיולוגיים) האחראים לשיבושים שגרמו לשפה המקורית, שבה החוקיות שלטה, לעבור למצב שבו היא גרושה בחריגות הנתפסות כ"יוצאות מן הכלל". במידה מסוימת זהו למעשה המשך לטענתו של הבלשן הדני רסמוס ראסק, שהמושג "הסבר" בבלשנות ההיסטורית כרוך בזיהוי של החוקיות האחראית לשיבוש החוקים של השפה, והסדר שניתן להסבר נעוץ בדרכים שבהן ההחלטות חלו (מעתיקי עיצורים ואנלוגיות).¹⁶

כרם, בפועל חובה על הבלשן הפילולוג לשער גם השערות שלא תמיד יש להן על מה להתבסס, ולמעשה יש בפרויקט הזה מעגליות שקשה לפרוץ: החוקר מנסה להכריע מהו הדקדוק המקורי באמצעות בחירה בכתבי יד מהימנים, אך הבחירה בכתבי היד המהימנים עצמה נשענת על ההנחה שהם משקפים את הדקדוק המקורי באופן המהימן ביותר. למשל, אבות הטקסט לתלמוד הבבלי נבחרו על פי הקפדה על התאם דקדוקי, אך אין לנו כל ידע שבשפת המקור אכן היה התאם כזה.¹⁷

בהקשר אחר נדרשתי לשאלה עד כמה המתודה הזאת אכן בת-השגה,¹⁸ אך בהקשר הזה אני רוצה להתמקד בבעיה אחרת במתודה המדוברת, ובאופן מקיף יותר בפרויקט הפילולוגי הכללי המנסה לשחזר את השפה המקורית על סמך טקסטים כתובים. אני מבקש אפוא לדון בהנחה העומדת ביסוד המחקרים הללו הנוגעת לתמה "לשון, חברה ונורמה".

כאמור, המטרה העיקרית בשיטתו של קוטשר הייתה לזהות את לשון חז"ל ואת הארמית שבהן דיברו חכמי הגליל, וכן את הארמית הבבלית, המקורית, שבה דיברו אב"י ורבא או רבינא ורב אשי. מחקר זה נשען על השאיפה לפתח כלים ליצירת מדע טקסטואלי-היסטורי שבכוחו לזהות את הלשון כפי שהייתה בעבר. כאמור, הואיל ומדובר במדע היסטורי, הגאולוגיה הייתה הפרדיגמה המדעית, ועימה למעשה באה גם ההנחה שהיה מצב מוצק, שקפא בזמן, ואם רק נפתח את הפריזמה המדויקת, יהיה בידינו צילום של המצב היציב ההוא. בנקודה הזאת בדיוק מגיע תת-התחום של הסוציו-בלשנות ומשבש את התמונה היציבה שביקשו לאחוז בה. בדברים הבאים אסביר בקצרה את מהות האתגר העומד לפני הפילולוגיה הקלסית של הבלשנות המשווה.

16 ראו, בין השאר, פרסיבל, 1974.

17 קוטשר (תשכ"ב, עמ' 171) היה מודע למעגליות שבמתודה.

18 בר-אשר סיגל, תשע"ב, 2013א.

המגע בין הבלשנות ההיסטורית והסוציו-בלשנות זכה ללא-מעט עיסוק בשלושת העשורים האחרונים.¹⁹ מוקד הדיון הנוכחי הוא בשאלת השחזור של השפה המקורית, עניין שלא זכה לטיפול מרובה, וכן ביישום התחום לענייני העברית והארמית והטקסטים של הספרות הרבנית.

האתגר שמציבה הסוציו-בלשנות למחקר הפילולוגי-בלשני

הסוציו-בלשנות מלמדת אותנו שלקהילה לשונית אין שפה אחת ובוודאי לא דברים אחדים. קהילה לשונית נחלקת לקבוצות ולמגדרים, כך שאנחנו יכולים לזהות סוציולקטים. לצד זה אך טבעי לאותה קהילה לשונית לדבר בהקשרים שונים בשפות שונות או במשלבים שונים, וכך לחיות במצב דיגלוטי שבו השפה גְּבֵהָ בהקשרים תרבותיים מסוימים וחוזרת למקומה הנמוך בשפת היום-יום.²⁰ אציין כמובן, שהשימוש שלי בערכים גבוה-נמוך ובעקבות זאת גם בכיטויים כדוגמת "חוזרת למקומה" הוא רק בשל שגרת הלשון, ובלא כל כוונה להעניק למושגים ולכיטויים האלה ערך מהותי.

בדרך זו מתגלה גם שלא נדרשת אקדמיה ללשון כדי למשטר שפה וליצור נורמות הקובעות כיצד היא צריכה להיכתב או להישמע בהקשרים מסוימים. באופן טבעי דוברי השפה משתמשים בשפות שונות ובמשלבים שונים בהקשרים תרבותיים וחברתיים שונים: אחת לשפת הדיבור, ואחרות, מוגבהות יותר ("לשון-עילא", במינוחו של דוד טנא),²¹ בעת שנדרשים לטקסיות בכלל או לריטואלים דתיים או בהקשרים ממסדיים-מנהליים. ממילא, בהתרחשויות שהן על פי רוב מוגדרות ומסומנות הופכים דוברי השפה לדוברי שפה זרה בשפה שלהם עצמם.²²

נדגים באופן טריוויאלי שכדוברי שפת לעז, הישראלי דובר העברית הילידי צריך להיזכר מי מהשניים, הגרב או הנעל, חדשה, ומי מהם שחור. לרוב הדוברים, באופן

19 מקובל לייחס לרומיין (1982) את ראשית השילוב בין התחומים הללו. לסקירה של התחום ראו גם מונטגומרי, 2007; ואת הקובץ של הרמננדז-קמפוי וקונדה-סילבסטר (2012) שיוחד לשילוב הזה.

20 בהצעתו את המונח דיגלוסיה דיבר פרגוסון (1959) בעיקר על ניבים שונים של אותה השפה, כדוגמת ערבית שבה יש פער בין השפה המדוברת לשפה הכתובה. פישמן (1967) ואחרים הרחיבו את התחום גם לקהילות שבהן הגיוון הוא בין שפות שאין ביניהן קשר גנטי. למעשה, מבחינה תאורטית, אין פער משמעותי בין גיוון של דיאלקטים ובין גיוון בין משלבי לשון.

21 טנא, תשמ"ג, עמ' 245.

22 כבר פרגוסון (1959) עמד על כך שלמעשה לא פעם לומדים את השפה הגבוהה (במינוח שלו) לא באופן טבעי אלא באופן נורמטיבי המנחיל דקדוק תקין. לאחרונה הזיקה בין רכישת השפה הגבוהה לרכישת שפה שנייה הוכחה בכמה מחקרים פסיכו-בלשניים, ראו לדוגמה אברהים ואהרון-פרץ 2005.

אינטואיטיבי, גם הגרב וגם הנעל שחורות הן, והם נאלצים להיזכר במה שלמדו בבית הספר, בדיוק כשם שהם נאלצים לפתוח את המילון לשם המקבילה בצרפתית. החשיבות של ההבחנה הזאת רבה מאוד, שכן חזקה על דובר שפה זרה ממוצע שלא יצליח לכוון לעיתים קרובות למקובל בדקדוק של שפת הילידים.

פתחנו את דברינו באזכור של הפילולוגים, הבלשנים המשווים, ודומה שנכון כעת יהיה להזכיר את אחת הביקורות המרכזיות שהשמיעו נגדם המדקדים הצעירים בשעה שדרשו להמיר את מתודת המחקר המדעי של השפה לבלשנות היסטורית. המדקדים הצעירים יצאו נגד האידיאליזציה של השפות העתיקות. הם טענו שמחקר מדעי חייב להניח את עקרון האחידות (Uniformitarian Principle) של מושא המחקר. על פי העיקרון הזה, אי אפשר להניח ששפות העבר שונות במהות מהשפות המדוברות כיום. לאור זאת, הם טענו שההנחה המתבקשת היא שגם השפות העתיקות היו לא סדירות כשם שהשפות החדשות אינן סדירות, וששפות מודרניות ושפות עתיקות הן מושא לתהליכים היסטוריים זהים.²³ בעוד המדקדים הצעירים התמקדו בשאלות של סדירות פונולוגית ומורפולוגית, בדומה לאחרים,²⁴ אני מבקש ליישם את העיקרון המנחה הזה גם בהקשר הסוציו-בלשני, ולהזכיר שייטב אם נניח שכשם שבחברות המוכרות לנו תופעות של דיגלוסיה נפוצות, כך היו פני הדברים גם בעת העתיקה.²⁵ לאחר שנחדד את הטענה ונבסס אותה, נשוב לדרך בהשלכות של הכרה בנתון הזה על הפרויקט הפילולוגי של זיהוי דקדוק השפות הקדומות.²⁶

סטנדרטיזציה ונורמה אינן דבר חדש. לדוגמה, האכדית הייתה בשימוש אימפריאלי גם בערים כמו שושן (Susa) שדובריה דיברו עילמית. האכדית עברה תהליך של סטנדרטיזציה, ושפה הדומה בתכונותיה לניב הבבלי הקלסי נותרה השפה הרשמית בכתביה, גם כאשר האשורית והבבלית החדשות היו ככל הנראה בשימוש היומיומי. ההנחה שכך היה מצב העניינים הלשוני מסבירה את הפער בין לשון המכתבים והמסמכים המשפטיים הכתובים כדיאלקט הנאו-אשורי, לבין לשון המונומנטים

23 ראו למשל את מה שכתבו אוסטהוף וברוגמן (1878) בדברי המבוא לכתב העת של המדקדים הצעירים שבו הם הציגו את העיקרון הזה כנימוק לכך שאין להתמקד בשפות עתיקות דווקא. גם כריסטי (1983) עסק בנושא הזה בהרחבה. ליישום דומה של העיקרון הזה בהקשר הסוציולווגוויסטי ראו הובן (1996, עמ' 158-159).

24 לסיכום הדיונים בעניין זה ראו ברגס, 2012.

25 ספולסקי (1983, 1991) היה מהראשונים שהשתמשו במושג דיגלוסיה לתיאור העת העתיקה: הוא עשה זאת בהקשר של המצב הלשוני בארץ ישראל במאה הראשונה לספירה. ראו גם פראד, תשע"א; ובר-אשר סיגל, 2013ב.

26 ויינרייך ואחרים (1968) הצביעו על האתגרים שהסוציו-בלשנות מציבה לבלשנות ההיסטורית, ברם הם התמקדו בהטרוגניות של השפה כגורם לשינויים ההיסטוריים, ואילו המוקד של המאמר הנוכחי הוא באתגרים הכרוכים בבלשנות משווה, ברצון לשחזר מצב עניינים שאיננו מתועד באופן מלא.

של הממלכה, הכתובים בשפה הקרובה בדקדוקה לדיאלקט הבבלי הקלסי במאה השביעית לפנה"ס. כך גם מסתבר לקבל את העמדה של חוקרי הארמית שטענו שטקסטים שונים מהתקופה התיכונה של הארמית (ואף לפנייה) נכתבו בלשון שעברה סטנדרטיזציה, ושאינן היא משקפת את הדיאלקטים השונים בממלכה האכמדנאית של התקופה.²⁷ כיוצא בזה, דומה שנכון להתייחס לסורית כניב ספרותי ששימש את הכנסייה המזרחית ולא כדיאלקט הדיבור של הנוצרים במזרח, ולראות את העובדה שבתופעות רבות הסורית קרובה יותר לארמית הממלכתית כביטוי לכך שזו שפה ספרותית של קבוצה דתית.²⁸ ממילא לא מופרך להניח שגם בתולדותיה של העברית, למשל, היו פערים בין שפת הכתיבה לבין שפת הדיבור, או להניח שהארמית הבבליית, שהיא לשונה של היצירה התלמודית מבבל, לא הייתה אחידה, ובהקשרים שונים משלבים שונים שלה היו בשימוש.

במצב עניינים שכזה מלאכת הפילולוגיה איננה פשוטה כלל ועיקר. הבלשן ההיסטורי הפילולוג, כעמיתו הגאולוג, מבקש לזהות את המצב היציב, הקפוא בזמן. אבל נוכח הדברים הללו אין בנמצא שפה כזאת. חוקר לשון חז"ל מנסה לזהות את השפה המקורית²⁹ או להבחין את ההבדלים המהותיים בין הענף הארץ-ישראלי לענף הבבלי³⁰ או להבדיל בין התקופה הקדומה למאוחרת.³¹ ברם נוכח הנתונים הסוציו-בלשניים שסקרנו אין זה טריוויאלי שיש שפה פשוטה ואחידה הניתנת לזיהוי. במילים אחרות, ההנחה שלדוברים הייתה שפה אחידה, הנחה העומדת ביסודו של כל מחקר פילולוגי מן הסוג הזה,³² מתערערת מאליה, ולא ברור מה נותר מההיומרה הבסיסית של הפילולוג לזהות את המקור, שכן אין בידינו כלי מחקר ברורים המאפשרים לזהות מקור שאיננו יציב.

לדברים הללו השלכות מרחיקות לכת על הדרך שבה עלינו לחקור בהקשר שלנו את העברית והארמית. ניקח לדוגמה את היחס שבין לשון המקרא ללשון חז"ל. במקום אחר הראיתי שיש תימוכין של ממש לטענה שתופעות שונות מלשון חז"ל היו חלק מלשון הדיבור כבר בעת שבה נכתבו הטקסטים מלשון המקרא.³³ לפי זה ייתכן שכבר מתקופה קדומה לשון המקרא הייתה השפה שבשימוש בהקשרים גבוהים, ואילו שפה הקרובה לזו שאנחנו מזהים כלשון חז"ל הייתה לשון הדיבור. על פי התיאור

27 גרינפלד, 1974.

28 בכינוס בסן דיאגו הרחבתי יותר בנקודת המבט הזאת על הסורית; בר-אשר, 2007.

29 קוטשר, תשכ"ג.

30 בר-אשר, תשמ"ד.

31 ברויאר, תשס"ב.

32 שטיינר (2007) מדבר בהקשר הזה על ה-simplifying assumptions שצריך להניח כל פילולוג, ועל כך שעל כל חוקר להיות מודע להנחות האלה.

33 בר-אשר, תשס"ח.

הזה, ייתכן שהמעבר בין השפה של המקרא לזו של הקורפוס החז"לי הוא אך ורק ביחס הדיגלוטי שבין הדקדוקים: כלומר עד כמה אפשר היה להשתמש בגוון החז"לי בטקסט רשמי. לצורך העניין נזכיר שאין ברור עד כמה הטקסט החז"לי הוא טקסט במובן הזה ולא מדיום אוראלי, אך אין זה מענייננו כעת.³⁴

אם כך הם פני הדברים, הרי שריבודים היסטוריים שונים (הן ביחסים שבין ספרי המקרא לבין עצמם הן ביחס שבין קומראן לחז"ל וקומראן למקרא) עשויים להיות הלכה למעשה ריבודים משלביים, וממילא ההתפתחות ההיסטורית איננה במערכות הלשון אלא בנורמות השימוש החברתיות. כאשר יש מתח בין שני קצוות בדיגלוסיה, הרי מה שנתפס על ציר הזמן צריך להתפרש כעת על ציר המיומנות של הסופרים או על ציר האידאולוגיה והנורמה המקומית. מכאן, כפי שטענה לאחרונה קבוצה של חוקרים, שמה שזיהו הורביץ³⁵ ואחרים כעברית מאוחרת, עשוי להתפרש כחופשיות מודעת או בלתי-מודעת בשימושים נמוכים בשפה בהקשר ספציפי של זמן ומקום.³⁶ כך, גם ההבדל בין לשון המגילות מקומראן לבין הלשון המשתקפת בקורפוס ההלכתי החז"לי עשוי להיות הבדל שבין הטקסט הכתוב לטקסט שבעל פה, וכיוצא באלו. זאת כמובן לצד שינויים היסטוריים ודיאלקטיים, ברם, קשה לדעת מתי מדובר בשינויים בתחום ההיסטורי של התפתחות ממשית בשפה, ומתי מדובר בהתפתחות שהיא אך ורק בנוהג החברתי.³⁷

בדברים הבאים אבקש לחדד אפוא את האילוצים שהבלשן ההיסטורי חייב להביא בחשבון בשעה שהוא מבקש לשחזר את שפת המקור, אם הוא מודע היטב לכך שהטקסט המקורי נתהווה, ולאחר מכן נמסר, במצב שבו הייתה דיגלוסיה – כלומר

34 לעיון באופיים של טקסטים המועברים על-פה בהקשר הרבני מתוך עיון בתופעה הכללית ראו שנקס-אלכסנדר, 2006.

35 לדוגמה הורביץ, תשל"ב.

36 בדברים הללו אני מתייחס לביקורת שמתחו יונג ואחרים (2008) על המתודה המחקרית של הורביץ. לדעתם, יש להסביר את ההבדלים שהורביץ טען שקיימים בין לשון המקרא הקדום למאוחר לא באופן דיאכרוני אלא באופן סוציו-בלשני, כלומר כהבדלי משלב ולא כהבדלים היסטוריים שבין לשון קדומה למאוחרת. לעיון בוויכוחים שהספר של יונג ואחרים עורר ראו לדוגמה המאמרים שהתפרסמו בקובץ שערך מילר-נאורה וזביט, 2012. בדברים הללו אינני בא לצדד בעמדה של יונג ואחרים. אני סבור שהם מראים נכונה כיצד אפשר להסביר את הנתונים שעמד עליהם הורביץ בדרך סוציו-בלשנית. ברם, אפשר להסב כלפיהם את אותה הביקורת בחזרה, ולהראות שאפשר להסביר את הנתונים גם בדרך היסטורית, וממילא אין הכרח בנייתו הסוציו-בלשני. חשיבות המחקר שלהם היא שהם מוכנים להביא בחשבון מצב שבו המערכת הלשונית מעורערת, ולכן ממילא על השאיפות הפילולוגיות שלנו להיות מצומצמות. בעניין זה ראו גם דבריו של דונג-היוק (2013) שבחן את תקפות הממצאים של יונג ואחרים ביחס לממצאים המקובלים בחקר הסוציו-בלשנות. לדיון בבעייתיות שבהסתמכות על טקסטים כתובים לכרונולוגיה של שפות מחוץ למסגרת הפילולוגית השמית ראו ורסטיג, 2002, עמ' 60.

37 בעניין זה ראו בהרחבה בראש סגל, 2015.

כשהיו מערכות לשון שהתחרו זו בזו, והדוברים והכותבים נעו במטוטלת בין שפות הדיבור לבין השפות הכתובות והיו עשויים לזלוג ממערכת אחת לרעותה בנקל, במודע ושלא במודע.

שיקולים סוציו-בלשניים במחקר פילולוגי-בלשני

אם אכן לשון חז"ל והארמית הבבלית היו בשימוש רגיל הן בדיבור הן בכתב, אזי ככל השפות במצב עניינים שכזה רצוי לשקול את המודל בלוח שלהלן בנוגע לשלבים השונים מעת השימוש בהן ובאשר לגלגולי המסורה של הטקסטים הכתובים בהן עד להגעתם אל החוקרים בני זמננו:³⁸

שלב א (התהוות הטקסט):

דיגלוסיה (למשל) בין השפה הכתובה לשפה המדוברת

שלב ב (מסירת הטקסט):

דיגלוסיה (למשל) בין השפה הכתובה לשפה המדוברת

לפיכך אפשר לצפות לשינויים האלה בשלב ב:

- התאמה לשפה הדבורה
- התאמה לשפת הדקדוק של משלבים גבוהים יותר
- חוסר הבנה של השפה המקורית
- שגיאות

על פי המודל הזה, החיבור עצמו נוצר במצב רגיל שבו אין אחדות מוחלטת בהבעות השפה, ומערכות דקדוק מקבילות נוהגות בקרב דובריה. כך, בין שהחיבור נוצר במשלב גבוה ובין שנוצר במשלב נמוך, ייתכנו מעברים בין המשלבים. זה למעשה המצב הטבעי של טקסטים. מי שעקב אחרי הלשון שלי והביט בה מזווית דידקטית, המאפיינת כל מבע על פי מקורו, משלבו והתאמתו לתקן, יסבור שיש בה כאוטיות מוחלטת: קשה לקבוע מתי אני משתמש בביטויים מקראיים, ומתי השפה שלי נמוכה. אין סיבה לחשוב שהמחברים של התלמוד הבבלי לא היו דוברים רגילים כמונו, ואף הם בחוסר עקיבות בוטה ובספורדיות טבעית נדרו בין המשלבים, הן בדקדוק הן בסגנון.

38 בעניין הזה ראו גם בר-אשר סיגל, 2013א. לא רבים המחקרים העוסקים בשילוב שבין הדיון בהדרת טקסטים והדיון הסוציו-בלשני. בין היחידים אפשר למנות את מחקרם של וקז ומרקס-אגוודו, 2012. לעיסוק כללי ביחס שבין הטקסטים הכתובים, השפה הדבורה והייצוג של הגיוון הלשוני ראו שניידר, 2002.

מרגע שנוצר הטקסט (וכאמור, לצורך העניין אין משנה כלל אם הוא הועלה על הכתב או נמסר על-פה) הוא מצוי במצב דיגלוטי. במצב עניינים כזה המסרנים עשויים להנמיך את הגבוה או להגביה את הנמוך. מעבר לזה, הדקדוק עשוי להשתנות, אפילו במצב שבו השפה חדלה להיות חיה.³⁹ וכמובן, אף שגגות עשויות ליפול במהלך המסירה, שכן אפשר לשגות בזיכרון או בהעתקה של הטקסטים.

אבקש כעת להראות שמצב עניינים כזה מהווה אתגר קשה עד בלתי-אפשרי לבלשן הפילולוג המבקש לזהות את השפה המקורית: כאשר מזהים בטקסט צורה מהשפה הגבוהה – על פי רוב אין בידינו אמות המידה להכריע האם צורה זו משקפת את השפה הגבוהה של השלב הראשון (בין שמדובר בשפה הכתובה ובין שמדובר בשפה המדוברת), או שמא מדובר בהתאמה לשפת הדקדוק של משלבים גבוהים יותר בעת מסירת הטקסט.

אעבור אפוא להמחיש את הקשיים הללו בכמה תופעות.

תופעה מעניינת שעמדו עליה בחקר העברית בספרות חז"ל וממשקיה עם הממצאים האפיגרפיים היא הדמיון בין לשון התעודות ממדבר יהודה (מהמרד הגדול עד למרד בר-כוכבא) ובין תופעות מזרחיות המצויות בארמית הבבלית או בענף הבבלי של לשון התנאים או בעברית של התלמוד הבבלי. יש בהן תופעות הנוגעות להרגלי כתיב (השימוש באל"ף לציון התנועה a); תופעות פונטיות: למשל הכתיב **ענפשה** המזכיר את ההידמות של **על** בארמית הבבלית, **על נפשה** אנפשה, מעתקי $h > h$ $s > s$, הופעתן של מורפמות מסוימות: הכינוי הרומז הללו, הימני/הימך;⁴⁰ ותופעות תחביריות: למשל היעדר כינוי לפני הבינוני, הרווח בעברית של התלמוד הבבלי ואף בענף הבבלי של המשנה, למ"ד היחס לציון מושא ישיר ועוד.

לאור דיון בכמה מהתופעות טען ברויאר⁴¹ כי כל התופעות הבבליות המופיעות בממצאים האפיגרפיים הארץ-ישראליים קדומות, ולפיכך הן מעידות על התפתחות בתוך העברית המאוחרת. עיון ברשימת העניינים שפירטתי לעיל מלמד שלא כל התופעות מתאימות להכללה זו (במיוחד העניינים הפונטיים), וייתכן שאפשר אף למצוא כמה מהן לא רק במזרח.⁴²

כיצד עלינו לראות את הזהות הזאת בין הקורפוסים הללו? אם הצדק עם ברויאר, ואלו אכן תופעות קדומות, עלינו לשאול אם הימצאותן בלשון הבבלית המאוחרת יותר מעידה על הישרדותן בדיאלקטים נבדלים דווקא, או שמא היא מעידה על מסורת

39 ראו על כך אצל בר-אשר סיגל, בדפוס.

40 ראה בר-אשר, תשמ"ד, עמ' 214-215.

41 ברויאר, תשע"ד.

42 ראו בר-אשר סיגל, תשע"ו, עמ' 252; ושם גם הפניות למור, תשע"ו בנוגע לתופעות הללו.

המשמרת שפה גבוהה. לחלופין, אם מדובר בתופעות מאוחרות יותר (לפחות כמה מהן), על מה מעידה העובדה שהן מצויות כבר בממצאים האפיגרפיים? במקרה הזה אי-אפשר לדבר על שיבושי מסירה, אבל בהחלט אפשר להעלות על הדעת שתופעות אלו היו מצויות בשפה הדבורה הנמוכה יותר, ושבתקופות מאוחרות יותר הן הפכו לנורמה. למעשה, אין כמעט דרך להכריע בין התאוריה המחלקת ניבים לקדומים ומאוחרים ובין התאוריה המחלקת את הטקסטים והתופעות למשלבים. בעקבות זאת, דומה שאין בידי הפילולוג הבלשן, המבקש לקבוע ביושר מה היה הדקדוק העברי במרחב הארץ-ישראלי במאות הראשונות לספירה, כלים להכריע אם היו הבדלי דיאלקטים חדים בין יהודה לגליל, או שמא היו הבדלים של נוהגי כתיבה או מיומנויות סופרים.⁴³

נעבור כעת לדוגמה מהארמית הבבלית. טבלה 1 מפרטת את הצורות המרכיבות את מערכת הכינויים הרומזים בארמית הבבלית.⁴⁴

טבלה 1: מערכת הכינויים הרומזים בארמית הבבלית

רחוק	אמצעי	קרוב (צורות קדומות וצורות בלשון הגאונים)	קרוב	
ההו(א)	האיך אידך	(ה)דין דנן	האי(י) עדי אידי [הנא]	יחיד
ההי(א)	הך	(ה)דא	הא [האי] עדא	יחידה
הנהו [הנון]	הנך הלך א(י)נך	אילין הלין	ה(א)ני עדי	רבים
הנהי	כצורת הזכר	כצורת הזכר	הני	רבות

43 בעניין זה עסק לאחרונה מיכאל ריז'יק בדיון בכינוי הרומז "הללו"; ראו מאמרו "לשון המקרא לחוד לשון חכמים לחוד", עמ' 85-116 בגיליון זה.

44 לדיון מקיף בכינויים הרומזים ובשימושיהם בארמית הבבלית ראו בר-אשר סיגל, 2016, עמ' 96-90.

כפי שעולה מן הטבלה, פרדיגמת כינויי הרמז המציינים את הקרוב כפולה: האחת כוללת בתוכה את הצורות הדקדוקיות הקדומות של הארמית, ובאחרת צורות שהן פרי שינויים פונטיים מאוחרים יותר. הסיבה שגם הצורה הקדומה מופיעה היא שלעיתים אנחנו מוצאים שימוש בכינוי הרומז הקלסי הדא תמורת השימוש הרווח בכינוי הא, ופעמים שרק במקצת כתבי היד הצורה הדא נמצאת. נעיין בדוגמה שתחיש את העניין המדובר:

הדא אמרה, כל באמת הלכה היא (בבא מציעא, ס ע"א)
 "זה אומר: כל 'באמת' הוא הלכה".⁴⁵

כך הגרסה בכמה מכתבי היד.⁴⁶ באחרים מוצאים את הצורה הנדירה עדה.⁴⁷ הצורה הדא ושכדוגמתה הן מן הצורות שככל הנראה הכירו דוברי הארמית הבבלית מהארמית המקראית ואף מלשונם של התרגומים הארמיים למקרא, שאליהם נחשפו בדרך קבע. מעבר לזה, יש סימנים טובים לכך שגם ביצירה הבבלית שימשו צורות מעין אלו בכיטויים כבולים או קבועים, מעין:

דין עסק ביש (בבא קמא, צט ע"ב, כ"י המבורג)
 "זהו עסק רע"

ואף מוצאים את הצורות האלה במסכתות כמסכת כריתות, הנוטות לשימוש בלשון קדומה⁴⁸ ובלשון הגאונים.⁴⁹

אך לעיתים, כמו בדוגמה שלעיל, צורות אלו מתגלות בהקשרים שאינם מסומנים, ונשאלת השאלה אם הצורה מקורית, כלומר הייתה שם מתקופה קדומה, או שמא עלתה בתקופה מאוחרת? עליי להבהיר את השאלה. לכאורה, מיעוט השימוש בצורות הללו והעובדה שהוא בא בתפוצה גדולה יותר בהקשרים מסוימים מעלים את האפשרות שהחילוף בין הצורות היה חילוף סוציו-בלשני. כלומר יש אפשרות שכבר בשעה שנתחבר הטקסט היה רצון להגביה את השפה בלי הצדקה מפורשת. אך לצד זה אפשר גם לחשוב שהשפה שונתה בידי סופר מאוחר שביקש לתקן או להגביה את השפה בזמנו. אי-אפשר להכריע בין האפשרויות הללו, אך צריך לזכור שיש גם אפשרות שצורה זו היא שריד דיאלקטי קדום שנתר פעיל וחי בפי מקצת הדוברים של הארמית הבבלית, ושהטקסט התלמודי שימר את לשון המצוטטים כפי שהייתה.

45 התרגום כאן ולהלן שלי.

46 כ"י פירנצה 8, וכ"י ותיקן 115.

47 כ"י מינכן 95, כ"י המבורג 165, וכ"י ותיקן 117.

48 ברויאר (2007) דן בצורה ומשווה את תפוצתה במסכתות השונות.

49 די לעיין לשם כך בערך "הדא" אצל סוקולוף, 2002, עמ' 361.

כיוצא בזה, כאשר אנחנו נתקלים במה שעשוי להיתפס כ"שיבוש", קשה להכריע אם מדובר בשפה נמוכה מקורית, או שמא מדובר בשיבושים במסירה המשקפים את שפת המוסרים. לדוגמה, הן בלשון חז"ל הן בארמית הבבלית אנחנו נתקלים באופן לא עקיב בכתיבים שמשקף בהם ערעור במימוש של העיצורים הגרונים. חוסר העקיבות משקף שברובד מסוים של השפה היה פער בין הכתיב ובין הדיבור, מצב שבו דוברי העברית של ימינו חיים יום-יום. גם במצב עניינים כזה עולה השאלה האם חוסר העקיבות משקף את המצב המקורי של הטקסט או שמא אלו הם שיבושים במסירה? וגם כאן אי-אפשר לדעת אם כבר בשעה שעלה התלמוד הבבלי על הכתב השתקף הפער הדיגלוטי שבין הפונולוגיה המדוברת לבין השפה הכתובה או שמא המחברים הראשונים היו בעלי השכלה, וכל השגיאות יצאו מתחת ידי המסרנים;⁵⁰ וזאת כמובן בהנחה שהמעטקים הפונולוגיים הקשורים בעיצורים הגרונים היו אחידים בכל הדיאלקטים ובפי כל הדוברים, הנחה שמטבע הדברים אין לנו יכולת לאשש או להפריך.

בהיעדר תימוכין נלווים, אי-אפשר להכריע בין האפשרויות הללו, ולמעשה הפילולוג נאלץ לוותר על הכמיהה להגיע לחיתוך המדויק של שכבת הטקסט המקורית. השאיפה להיות מדען היסטורי המצליח לזהות את המצב האוטנטי ולהחיות את הישן במצבו הטבעי נועדה לכישלון. מרגע שמוותרים על החלום הרומנטי שבו המצב הקדום היה אידיאלי – שבו מערכות הלשון מושלמות ואין בהן חריגות – ומכירים בכך שלמעשה גם המצב הקדום כאוטי באותה המידה שבה השפה והתרבות כאוטיות בחיים שלנו, אנו מוותרים על היומרה להציג את המצב הקדום "כפי שהיה", ועוברים לשאיפות ריאליות יותר.

בחקר הטקסט התהליך הזה כבר הפך לסטנדרט, ובעולם הדיגיטלי מהדורות סינופטיות הן ברירת המחדל. במידה רבה זה התהליך שצריך להתרחש כעת גם בחקר השפה. הפילולוג יאלץ להיכנע להכרה שאי-אפשר לשחזר את השפה המקורית, ולכן יהיה עליו להתפשר בתיאורים של האפשרויות השונות שלה. כך, חוקרי שפות עתיקות הנשענים על הטקסט הכתוב צריכים לחזור למתודה הוותיקה: להתחיל בתיאור מרבי של כל המצאי הלשוני בלי יומרה להגיע למצב שבו אפשר להכריע בנקל מה הייתה השפה המקורית. לאחר מכן צריך להציע את האפשרויות השונות למצב הנתון.

לדוגמה, אם נתקלים בארמית הבבלית בצורה מעברתא בכתיב עי"ן לצד מברתא נטולת הייצוג לעיצור הלועי, לא נותר לנו אלא להזכיר את האפשרויות השונות: או שמשקפת כאן הלשון הדבורה של המחברים – וממילא יש כאן או ייצוג דיאלקטי

50 לדיון נרחב יותר בעניין הזה ראו בר-אשר סיגל, 2013א, עמ' 349-350.

או ייצוג משלבי, או שניבט כאן הדיאלקט של אחד הסופרים באמצעות השינוי שהכניס בגוף הטקסט.

במילים אחרות, כאשר מודעים לכך שנורמה וריבוד בלשון הם תופעות חברתיות טבעיות, נוצרים ממילא אילוצים והגבלות במחקר הפילולוגי המבקש לשחזר את העבר.

הבהרות לסיים

הטענה המרכזית במאמר זה ספקנית בטבעה, שכן מודעות לאפשרות שגם השפות העתיקות מתאפיינות בכך שלקהילות לשוניות אין מערכת לשונית אחידה מקשה על היומרה הבלשנית לתאר את השפה המקורית. ברם, אין בדברים שלי ניסיון לוותר על השאיפה הזאת, ובדברים הבאים אבהיר שאינני טוען שצריך לוותר על השאלה המדעית המנחה – לגלות מה הייתה השפה המקורית, אלא שיש להצביע על גבולות האפשר, וממילא גם על סוג השאלות שיכולות להישאל במצב עניינים שכזה.

ראשית, כפי שטענתי, אני סבור שבהקשרים מסוימים הבלשן ההיסטורי אינו צריך לוותר על הניסיון לשחזר את השפה המקורית אלא על היומרה להציג תיאור יחיד לאותה השפה, ושחובה על החוקר לשרטט את מגוון האפשרויות העולות מן המצאי הלשוני. כלומר כאשר יש גיוון לשוני (פונולוגי, מורפולוגי או תחבירי) קשה להכריע מה מקורו – אם הוא היסטורי או חברתי. לפיכך כל שנתר הוא להציג את הגיוון ולהזכיר באילו סוגים של מצבים היסטוריים גיוון מעין זה עשוי להתרחש. וכמובן, ראוי להזכיר שוב שגיוון הוא מצבה הטבעי של כל לשון. כמו כן, אינני טוען שחוקרי הטקסט והלשון אינם יכולים לזהות שגיאות בהעתקה, אלא שאסור להניח מראש אילו צורות מקוריות, ואילו הן צורות שנכנסו בטעות לטקסט הנחקר.

מעבר לכך, בסדרה של מאמרים על הארמית הבבלית ביקשתי להראות כי בהקשרים תחביריים שונים אפשר לנסות להציג דקדוק. על פי הדרך הזאת, עיסוק בתופעות תחביריות שיש להן תיעוד רב יכול להעיד על דקדוק מסוים בהתנאות תחביריות או סמנטיות ברורות. כאשר ההתניה ברורה, צריך לבדוק אם יש גיוונים בין כתבי היד בהקשרים הללו, ובהיעדר גיוון שכזה אפשר להניח שבמקרים הללו זוהה כלל דקדוקי שהיה נכון ללשון החיבור עצמו. כך למשל, עסקתי בהבדל שבין השימוש במילת השלילה השמית לא לבין השימוש בזו שהתפתחה בארמית המזרחית לאו.⁵¹ בלי להיכנס לפרטים של המחקר המדובר, מבדיקה של מאות דוגמות התברר שהשימוש

בלאו שונה מבחינה תחבירית מהשימוש בלא, וכי הוא מסומן לשישה או שבעה הקשרים דקדוקיים ופרגמטיים. אפשר להניח אפוא שאכן הצלחנו להתקרב לדקדוק המקורי של הארמית הבבלית, ואפשר אף לשער שכללים דקדוקיים מעין אלו יכולים לסייע לנו להכריע בין עדויות סותרות של כתבי היד.

נקודה נוספת שיש להדגיש היא שצריך להבחין היטב בין שאלת הטקסט המקורי לבין שאלת המצאי הדקדוקי.⁵² טקסט מטבעו אינו משקף מערכת לשונית אחת, והוא נתון לשינויים מרגע שנוצר. השאלה המחקרית המונחת לפתחו של הבלשן היא אילו דברים אפשר ללמוד על מערכות השפה בהינתן העובדה שהטקסט משקף סוגים שונים של גיוון לשוני?

לסיום, אני מבקש לחדד עניין נוסף. הספקנות שהובילה את הטיעון המרכזי במאמר הזה נשענה על התופעה הסוציו-בלשנית – דיגלוסיה. זה מאפשר לנו להציג סוג חדש של עיסוק מחקרי שיענה על השאלה: באילו תופעות לשוניות יש דיגלוסיה? וממילא אפשר לחזור ולבחון איך לאפיין את הגיוונים בלשון בטקסטים הקדומים.

כבר פרגוסון ואחרים עמדו על כך שכאשר מדובר במצב עניינים של דיגלוסיה פנימית, כלומר שמדובר בשני דיאלקטים של אותה השפה (ולצורך העניין גם אם מדובר במשלבים שונים של אותה השפה), על פי רוב המערכת הפונולוגית זהה. ברם, אין זה ממצא מובהק. למשל, באשר לעברית החדשה, מוכרת התופעה שבמשלבים מסוימים נוצרה הגייה מיוחדת של הרי"ש (ההגייה "המתגלגלת"), או הדרישה עד לא מזמן מהקריינים ברשות השידור להבעה מובחנת של העיצורים הלועיים (הגיית חי"ת ועי"ן).⁵³ אך לצד ההיתכנות של חוסר הבחנה בהגייה בין הגיית חי"ת והגיית כ"ף או בין הגיית עי"ן והגיית אל"ף, ההבחנה בכתיבה היא כמעט מוחלטת, וכתיבה תקנית חייבת לייצג את ההגייה המיוצגת בכתיב לשון המקרא.

בעוד בתחום הלקסיקלי הבדלי משלב נפוצים הם לרוב, ותופעת הפרדיגמות המורפולוגיות המקבילות אף היא נפוצה, איננו יודעים הרבה על התפוצה של הבדלים בתחביר. במקום אחר עמדתי על קיומם של דגמים שונים להבעת הדדיות במשלבים שונים (ההבדל בין השימוש בחזרה על כינוי רמז "אמרו זה לזה" לבין השימוש במספר הסודר והמונה "אמרו אחד לשני") ועל כך שיש להם דקדוק אחר.⁵⁴ דומה לכך התופעה של מבני השעבוד הא-סינדטיים ("הספר אותו אני קורא" תמורת "הספר שאני קורא (אותו)" / "הספר שאותו אני קורא") שנוצרו בעברית החדשה

52 ראו בר-אשר סיגל, 2013א; שם עסקתי בעניין זה בהרחבה.

53 גפטר, 2016.

54 בר-אשר סיגל, 2015א.

ומסומנים כמשלב פורמלי.⁵⁵ אך אנחנו נמצאים בשלבים ראשוניים של הבנת היקף התופעות הרלוונטיות בתחום הזה, ואני סבור שככל שהעיסוק בתופעות תחביריות בשפות המדוברות יגדל במחקר הסוציו-בלשני, כך נוכל גם להכריע יותר בנושאים הנוגעים לשחזור של שפות עבר.

לסיכום, הבקשה להביא בחשבון את השיקולים הסוציו-בלשניים בהקשר הפילולוגי-לשוני לא נועדה לפגוע במטרה המחקרית של שחזור שפות המקור, אלא היא נועדה להציג אילוצים שמצביעים על גבולות האפשר: עד כמה אפשר יהיה לשחזר בצורה מוחלטת את השפה המקורית. לצד זה, השיקולים הללו מוסיפים שאלות חדשות שאפשר לשאול באופן אמפירי: ככל שנדע יותר על תופעת הדיגלוסיה, כך נוכל לשוב ולעיין במצאי הלשוני של השפות העתיקות ולראות אילו תופעות אפשר לזהות בהקשר הזה גם בהן, וממילא לקבוע מה יכול להיות מוסבר על בסיס היסטורי ומה על בסיס חברתי. במילים אחרות, במאמר הזה ביקשתי להראות שהדיון הסוציו-בלשני בטקסטים היסטוריים איננו רק כלי לניתוח סינכרוני של טקסטים עתיקים, כלומר אמצעי להבחין בין משלבים, אלא מעבר לכך: מודעות לעובדה שטקסטים היסטוריים נוצרו בהקשרים של גיוון לשוני יוצרת אילוצים של ממש בעיסוק הפילולוגי, ומעוררת לדון ברצינות בשאלה מה אפשר לטעון ובאיזו מידה של נחרצות.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אבינרי, תשכ"ה = 'אבינרי, יד הלשון: אוצר לשוני ערוך לפי נושאים, בסדר אלף-בית, תל-אביב תשכ"ה

R. Ibrahim and J. Aharon-Peretz, "Is Literary Arabic a = 2005 Second Language for Native Arab Speakers?: Evidence from Semantic Priming Study", *Journal of Psycholinguistic Research* 35 (2005), pp. 51–70

J. Olshausen, *Lehrbuch der hebräischen Sprache*, Braunschweig = 1861
1861

H. Osthoff and K. Brugmann, Vorwort. *Morphologische = 1878 Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen*,
I (1878), pp. iii–xx

אפשטיין, תשכ"א = 'נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבליית, בעריכת ע"צ מלמד, ירושלים ותל אביב תשכ"א

- בנרוד ושי, תשל"ד = א' בנרוד וה' שי, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד
 T. Benes, *In Babel's Shadow: Language, Philology, and the Nation in = 2008*
Nineteenth-Century Germany (Kritik: German Literary Theory and
 Cultural Studies Series) Detroit State University Press
- בר-אשר, תשמ"ד = מ' בר-אשר, "הטיפוסים השונים של לשון המשנה", תרביץ נג (תשמ"ד),
 עמ' 187-220
- בר-אשר, תשנ"ב = מ' בר-אשר, "לשון חכמים – דברי מבוא", ספר היובל לרב מרדכי
 ברזילר: אסופת מאמרים במדעי היהדות, בעריכת מ' בר-אשר, ב, ירושלים
 תשנ"ב, עמ' 657-688
- E. Bar-Asher, "Syriac and the Other Eastern Aramaic Dialects", *Paper = 2007*,
presented at the Annual Meeting of the Society of Biblical Literature,
 San Diego, November 2007
- בר-אשר, תשס"ח = א"א בר-אשר, "סימוני לשון במגילת רות", שנתון לחקר המקרא והמזרח
 הקדום יח (תשס"ח), עמ' 25-42
- בר-אשר סיגל, תשע"ב = א"א בר-אשר סיגל, "על שימושים בלתי אנפוריים של הכינויים
 הרומזים בארמית הבבלית", לשוננו עד (תשע"ב), עמ' 229-266
- E. A. Bar-Asher Siegal, "Reconsidering the Study of Jewish = 2013
 Babylonian Aramaic: Five Decades after E. Y. Kutscher and his Influential
 Methodology", *Zeitschrift Der Deutschen Morgenlandischen
 Gesellschaft* 163 (2013), pp. 341-364
- E. A. Bar-Asher Siegal, "Diglossia in Rabbinic Hebrew", = 2013
Encyclopedia of Hebrew Language and Linguistics, Leiden 2013,
 1, pp. 725-729
- בר-אשר סיגל, תשע"ד = א"א בר-אשר סיגל, "כמה הכללות בתצורת הפועל של הארמית
 הבבלית", נטעי אילן: מחקרים בלשון העברית ובאחיותיה מוגשים לאילן
 אלו, בעריכת מ' בר-אשר וע' מאיר, ירושלים תשע"ד, עמ' 103-118
- E. A. Bar-Asher Siegal, "What Is New in the Strategy for = 2015
 Expressing Reciprocity in Modern Hebrew and What Are Its Origins?",
Journal of Jewish Languages 3 (2015), pp. 245-258
- E. A. Bar-Asher Siegal, "Hebrew Language", *Encyclopedia of = 2015*
The Bible and Its Reception, Berlin and Boston 2015, 11, pp. 46-53,
 627-639
- E. A. Bar-Asher Siegal, "The Case for External Sentential = 2015

- Negation: Evidence from Jewish Babylonian Aramaic”, *Linguistics* 53 (2015), pp. 1031–1078
- E. A. Bar-Asher Siegal, *Introduction to the Grammar of Jewish Babylonian Aramaic*, Münster 2016
- בר-אשר סיגל, תשע”ו = א”א בר-אשר סיגל, “בלשנות ופילולוגיה בחקר החומר האפיגרפי ממדבר יהודה: תמונת מצב עדכנית והרהורים על העתיד”, לשוננו עח (תשע”ו), עמ’ 247–268
- E. A. Bar-Asher Siegal, “Is the Aramaic of the Zohar Artificial?”, = ברפוס = *Late Aramaic: The Linguistic and Literary Background of the Zohar* (to be published by Brill in the series IJS Studies in Judaica)
- A. Bergs, “The Uniformitarian Principle and The Risk of Anachronisms = 2012 ברגס, הרמנגנדו-קמפוי וקונדה-סילבסטר, 2012, in *Language and Social History*”, pp. 80–98
- ברויאר, תשס”ב = י’ ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי היד של מסכת פסחים, ירושלים תשס”ב
- Y. Breuer “The Babylonian Aramaic in Tractate Karetot according to MS Oxford”, *Aramaic Studies* 5 (2007), pp. 1–45
- ברויאר, תשע”ד = י’ ברויאר, “הענף הבבלי של לשון המשנה וזיקתו לחומר האפיגרפי מארץ ישראל”, כרמלים י (תשע”ד), עמ’ 132–140
- R. J. Gafter, “Pharyngeal Beauty and Depharyngealized Geek: Performing Ethnicity on Israeli Reality TV”, *Racing Languages, Linguaging Race*, ed. J. R. Rickford and H. S. Alim, New York 2016
- J. C. Greenfield, “Standard Literary Aramaic”, *Actes du premier Congrès international de linguistique sémitique et chamito-sémitique, Paris 16–19 juillet 1969*, edited by A. Caquot and D. Cohen, The Hague and Paris 1974, pp. 280–289
- דה-סוסיר, 2005 = פ’ דה-סוסיר, קורס בבלשנות כללית, תל-אביב 2005
- K. Dong-Hyuk, *Early Biblical Hebrew, Late Biblical Hebrew, and Linguistic Variability: A Sociolinguistic Evaluation of the Linguistic Dating of Biblical Text*, Leiden and Boston 2013
- A. M. Davies and G. C. Lepschy, *History of Linguistics* = 2016 דיוויס ולפשי, (Nineteenth-Century Linguistics, IV), London and New York 2016
- G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch nach* = 1905 דלמן,

den Idiomen das palästinischen Talmud des Onkelostargum und Prophetentargum und der jerusalemischen Targume, Leipzig 1905

J. E. M. Houben, "Socio-Linguistic Attitudes Reflected in the Work of = 1996 הובן, Bhartrhari and Later Grammarians", *Ideology and Status of Sanskrit: Contributions to the History of the Sanskrit Language*, edited by J. E. M. Houben, Leiden 1996, pp. 157–193

הורביץ, תשל"ב = א' הורביץ, בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית שני, ירושלים תשל"ב

J. M. Hernández-Campoy and J. C. Conde- = 2012 הרמננדז-קמפוי וקונדה-סילבסטר, *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Chicester 2012

N. Vázquez and T. Marqués-Aguado, "Editing the Medieval = 2012 וקז ומרקס-אגוודו, הרמננדז-קמפוי וקונדה-סילבסטר, Manuscript in its Social Context", 2012, pp. 123–139

M. O. Wise, "Murabba'at and the First Jewish Revolt", *Pesher Nahum: = 2012 ויז, Texts and Studies in Jewish History and Literature from Antiquity through the Middle Ages Presented to Norman (Nahum) Golb*, ed. by J. L. Kraemer and M. G. Wechsler, Chicago 2012

M. O. Wise, *Language and Literacy in Roman Judaea: A Study of the = 2015 ויז, Bar Kokhba Documents*, New Haven 2015

U. Weinreich, W. Labov and M. Herzog, "Directions for = 1968 וינרייך ואחרים, Historical Linguistics", *Empirical Foundations for a Theory of Language Change*, ed. W. P. Lehmann and Y. Malkiel, Austin 1968, pp. 95–188

K. Versteegh, "Dead or Alive? The Status of the Standard Language", = 2002 ורסטיג, *Bilingualism in Ancient Society: Language Contact and the Written Text*, ed. J. N. Adams, M. Janse, and S. Swain, Oxford 2002, pp. 52–73

S. Timpanaro and G. W. Most, *The Genesis of Lachmann's = 2005 טימפנארו ומוסט, Method*, Chicago 2005

טנא, תשמ"ג = ד' טנא, "השוואת הלשונות וידיעת הלשון (באזור הדיבור הערבי במאות ה' והי"א למניין המקובל)", מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, בעריכת מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגב"ע צרפתי, ירושלים תשמ"ג, עמ' 287–237

I. Young, R. Rezetko and M. Ehrensverd, *Linguistic Dating of = 2008 יונג ואחרים, Biblical Texts*, 1–2, London 2008

- E. Cohen, "The modern Hebrew Prepositional Relative Clause Strategy", = 2017, כהן,
Studies in Language 40 (2017), pp. 733–764
- Christy, T. Craig, *Uniformitarianism in Linguistics*, Amsterdam = 1983, כריסטי,
Studies in the Theory and History of Linguistic Science 31, Amsterdam
and Philadelphia 1983
- C. Levias, *A Grammar of the Aramaic Idiom Contained in the* = 1900, לויאס,
Babylonian Talmud, Cincinnati 1900
לויאס, תר"ץ = ק' לויאס, דקדוק ארמית בבלי, ניו יורק תר"ץ
- S. D. Luzzatto, *Elementi grammaticali del caldeo Biblico e del* = 1865, לוצאטו,
dialetto Talmudico babilnese, Padua 1865
- M. Montgomery, "Variation and Historical Linguistics", = 2007, מונטגומרי,
Sociolinguistic Variation: Theories, Methods, and Applications, ed.
B. Robert and C. Lucas, Cambridge 2007, pp. 110–132
- מור, תשע"ו = א' מור, עברית יהודאית: לשון התעודות העבריות ממדבר יהודה בין המרד
הגדול למרד בר-כוכבא, ירושלים תשע"ו
- C. L. Miller-Naudé and Z. Zevit, *Diachrony in Biblical* = 2012, מילר-נאודה וזביט,
Hebrew, Winona Lake 2012
- M. L. Margolis, *A Manual of the Aramaic Language of the* = 1910, מרגוליס,
Babylonian Talmud, München 1910
- M. T. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, Oxford 1927 = 1927, סגל,
סגל, תרצ"ו = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו
- M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of The* = 2002, סוקולוף,
Talmudic and Geonic Periods, Ramat-Gan 2002
- B. Spolsky, "Triglossia and Literacy in Jewish Palestine of the First = 1983, ספולסקי,
Century", *International Journal of the Sociology of Language* 42
(1983), pp. 95–110
- B. Spolsky, "Diglossia in Hebrew in the Late Second Temple Period", = 1991, ספולסקי,
Southwest Journal of Linguistics 10 (1991), pp. 85–104
- J. Fishman, "Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with = 1967, פישמן,
and without Bilingualism", *Journal of Social Issues* 23 (1967), pp. 29–38
- פראד, תשע"א = ס"ד פראד, "עירוב לשונות ורב-לשוניות בארץ ישראל בעת העתיקה:
ממצאים ספרותיים ואפיגרפיים", לשוננו עג (תשע"א), עמ' 273–307

- C. A. Ferguson, "Diglossia", *Word* 15 (1959), pp. 325–340 = 1959 פרגוסון,
- W. K. Percival, "Rask's View of Linguistic Development and Phonetic = 1974 פרסיבל, Correspondences", *Studies in the History of Linguistics: Tradition and Paradigms*, ed. D. Hymes, Bloomington and London 1974, pp. 307–314
- E. F. K. Koerner, *Professing Linguistic Historiography*, Amsterdam = 1995 קוארנר, and Philadelphia 1995
- T. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1962 = 1962 קוהן,
- קוטשר, תש"י-תשי"ב = 'י קוטשר, "מחקרים בארמית גלילית", תרביץ כא (תש"י), עמ' 205-192; כב (תשי"א), עמ' 63-53, 192-185; כג (תשי"ב), עמ' 60-35
- קוטשר, תשכ"ב = 'י קוטשר, "מחקר דקדוק הארמית של התלמוד הבבלי: עם צאת הספר 'דקדוק ארמית בבלי' מאת יעקב נחום הלוי אפשטיין וז"ל, ערוך בידי תלמידו עזרא ציון מלמד, ירושלים תל-אביב, 1960", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 183-149
- קוטשר, תשכ"ג = 'י קוטשר, "לשון חז"ל", ספר חנוך ילון, בעריכת ס' ליברמן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 280-246
- G. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie*, Leipzig, 1: = 1858 קורטיוס, 1858; 2: 1862
- G. Curtius, *Philologie und Sprachwissenschaft*, Leipzig 1862 = 1862 קורטיוס,
- C. E. Cleland, "Historical Science, Experimental Science, and The = 2001 קלילנד, Scientific Method", *Geology* 29 (2001), pp. 987–990
- C. E. Cleland, "Prediction and Explanation in Historical Natural = 2011 קלילנד, Science", *British Journal of Philosophy of Science* 62 (2011), pp. 1–32
- T. C. Christy, *Uniformitarianism in Linguistics*, Amsterdam and = 1983 קריסטי, Philadelphia 1983
- S. Romaine, *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*, = 1982 רומיין, Cambridge 1982
- ריז'יק, תשע"ח = מ' ריז'יק, "לשון המקרא לחוד ולשון חכמים לחוד", כרמלים יג (תשע"ח) עמ' 116-85
- G. A. Rendsburg, "Northern Hebrew through Time: From the Song = 2012 רנדסבורג, of Deborah to the Mishnah", *Diachrony in Biblical Hebrew*, ed. C. L. Miller-Naudé and Z. Zevit, Winona Lake 2012, pp. 339–359
- Y. Reshef, "The Modern Hebrew Asyndetic Relative Clause: The Rise of = 2004 רשף,

- A New Syntactic Mechanism”, *Folia Linguistica Historica* 25 (2004), pp. 115–134
- R. C. Steiner, “Variation, Simplifying Assumptions and the History = שטיינר, 2007 of Spirantization in Aramaic and Hebrew”, *Sha’arei Lashon: Studies in Hebrew, Aramaic and Jewish Languages Presented to Moshe Bar-Asher*, edited by A. Maman, S. Fassberg, Y. Breuer, Jerusalem 2007, pp. *52–*65
- F. Schlegel, *The Philosophy of Life, and Philosophy of Language – A = שלגל, 1855 Course of Lectures*, New York 1855
- M. Schlesinger, *Satzlehre der aramäischen Sprache des = שלזינגר, 1928 babylonischen Talmuds*, Leipzig 1928
- A. Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der = שלייכר, 1861-2 indogermanischen Sprachen* (Kurzer Abriss der indogermanischen Ursprache, des Altindischen, Altiranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Altkeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen), 1–2, Weimar 1861–1862
- A. Schleicher, *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft = שלייכר, 1863 – offenes Sendschreiben an Herrn Dr. Ernst Haeckel*, Weimar 1863
- A. Schleicher, *Die Deutsche Sprache*, Stuttgart 1874 = שלייכר, 1874
- E. W. Schneider, “Investigating Variation and Change in Written = שניידר, 2002 Documents”, *The Handbook of Language Variation and Change*, edited by J. K. Chambers, P. Trudgill and N. Schilling-Estes, Oxford 2002, pp. 67–96
- E. Shanks Alexander, *Transmitting Mishnah: The Shaping = שנקס-אלכסנדר, 2006 Influence of Oral Tradition*, Cambridge 2006

CARMILLIM

For the Study of Hebrew and Related Languages

(HA'IVRIT VE'AHYOTEHA)

Editor

Yehudit Henshke

13

2017–2018

Ben-Zvi Institute for the Study of
Jewish Communities in the East

Department of Hebrew Language
University of Haifa

Table of Contents

Jewish Languages

Moshe Bar-Asher	
Hebrew as a Living Language in Jewish Languages	9
Joseph Tedghi	
Between the Glossary <i>Leshon Limmudim</i> of Raphael Berdugo and the Translation of the Bible by Samuel Malka	27
Yehudit Henshke	
Languages in Contact: Judeo-Arabic, French, and Contemporary Hebrew	58

Norm and Society

Michael Ryzik	
The Language of the Bible by Itself, the Language of Sages by Itself (on the Norm in Mishnaic Hebrew)	85
Chaim E. Cohen	
Questions of Grammatical Norms in the Ashkenazic Prayer Book	117
Ilan Eldar	
Norms and Standards in the Linguistic Revivals in Europe and Israel	131
Uri Mor	
“I am not a Grammar Expert, but I Do Understand Bread”: Gender and Class Alignment in Hebrew Prescriptive Discourse	151
Elitzur Bar-Asher Siegal	
Philological Studies with Sociolinguistic Constrains	176
* * *	
Haim Sabato	
Linguistic Strata	200
English Abstracts	[5]